Чистісінько як ото в казці повідається, у Львові чи там у Станіславові були собі дід та баба.

"Діду!" — гукала було дружина. "Чого тобі, бабо?" — озивався на те чоловік. І так повелося з молодих літ, коли ще здавалися їм дотепними подібні звертання, коли перед молодим учителем та його дружиною ще стелилися незмірні простори років, життя було безконечне й старість перебувала далеко за горами. Ну, а потім, як виявилось, що немов учора стояли русяві й рум’яні, я сьогодні стали поморщені й сиві,— звертання те почало не пасувати. "Бабо!" — гукав було за звичкою старий. "Ну, яка я тобі баба? — гнівалась стара.— Преціньу мене є людське ім’я, пане гімназіальний професоре!.."

А випадковий свідок, слухаючи те, лагідно посміхався і, як це не дивно, погоджувався з бабою: "Коли б не волосся, нізащо б не назвав обох старими. Молоді очі, жваві рухи, й душі цілком дитячі — скільки бризків молодості порскає з-під їхніх примружених вій!.."

Незручно оповідати, але ж відомо, що з казки слова не викинеш,— не могли вони навіть таргана придушити чи отруїти прусака борною кислотою. А що вже до мишей, то з цим було ціле нещастя. Кому не відомо, якої шкоди завдають оті маленькі сірі створіння: жеруть усе, псують, лякають, розносять хвороби. На них вигадано хитромудрі пастки й мишоловки, а наші старі ставили коло мишачої нори блюдечко з водою та клали сухарика. Ще й знаходили виправдання щодо таких своїх безглуздих вчинків: "Ми теж хитрі,— казав дід,— щоб миші не швендяли де не треба, най мають їжу одразу ж коло хати!.."

До нападу гітлерівців дід викладав у середній школі, яка звалась колись гімназією. Під час тимчасової окупації міста обоє жили під німцями й набралися горя по вуха. Прихід Радянської Армії зустріли в стані повної дистрофії: спухлі й брезклі, ноги — колоди, очі геть сховані під набряклими повіками. Молоденький незнайомий лейтенант зустрів

старих, коли вони вдвох насилу тягли піввідра води. Години було лейтенантові досить, щоб удмухати струм життя в старечі легені. Він постачив діда й бабу дровами, роздобув для них продуктів, гасу для лампи, теплу ковдру й навіть вітамінні таблетки. І знову казка вступила в свої права: старі оклигали, стали жвавіші, ба й посмішка оселилася на їхніх добрих обличчях.

Одного разу прийшов дід засмучений і сів накуксений у кутку. До нього підійшла баба й жартома почала казати: "Діду мій, діду, з якого ти сліду? Чи з лісу, чи з поля, чи з вільної волі? І що тебе смутить, крає, до мене, баби, посміхнутись не дає?" (Чисто як у казці, слово честі!) Це була їхня звичка: коли одне смутилося, друге обов’язково мусило розважати. І того дня була бабина черга. Дід іще дужче набурмосився, а стара стала його сварити:

— Заплач, Матвійку,— дам копійку! Знову щось тобі здалося? Хтось не так поглянув, чи хмарка не тим краєм неба пропливла? А може, чхнув хто під руку й налякав? Га? Теодоре?

Дід не підвів голови, баба затурбувалася:

— Може, зведення Радінформбюро пропустив?

— Чого ж пропустив? До Берліна підходимо!.. Капітуляція на часі гітлерівського вермахту.

Баба раптом розгнівалася й тупнула на діда ногою:

— Вари з старої воду, вари! Є в мене час тебе випитувати, коли в мене каша підгоряє в духовці!..

Залізна пічечка стояла поруч у цій же кімнатці, і зовсім не важко було бабі робити двоє діл одразу: сповідати діда й рятувати кашу. Та так уже ведеться, що чимось треба аргументувати...

— Я був у того, що ото реєструє службовців,— вимовив старий, розуміючи, що дальша його мовчанка призведе до катастрофи: або згорить каша, або йому буде прочуханка.

— Ну й що? — озвалася стара.

— Я, Тодосю, безсилий у розмові з різними ні риба ні м’ясом...

— Чого ж він хоче?

— Каже — "дані ваші не підтверджуються, в теках працівників підпілля ви не значитесь..."

— Та й годі? — спокійно сказала стара.— Коли нас не записано на паперах, то хай сама Стефа буде. Вона життям наклала за радянський світ. Є наша доня на тих паперах?

Дід мовчки кивнув головою.

— Він сказав, що коли повернуться підпільники з фронтів, партизанських загонів, фашистської каторги,— тоді, може, щось і з’ясується, а до того часу що скажеш? "Тяжко відрізнити героїв від звичайних людей, обивателів, коли гинули мільйони..."

Стара на мить завмерла, почала ловити ротом повітря, мов рибина, витягнена з води, й потім сльози потекли їй з очей, мовчки заплакала, здригаючись всім тілом. Старий злякався, глибоко, крижано поповз йому в серце страх, з нього злетіли вся його витримка й задерикуватість, він одразу перетворився на маленького безпомічного дідка. Подав старій води, опустився на негнучкі коліна біля бабиних ніг, як і тоді, вперше, тому сорок літ. Деякий час вони вдвох одностайно плакали.

— Ну годі,— раптом сказала стара,— сам він обиватель, коли так говорить! Я його ще потрушу, з нього ще ґудзики осиплються!..

Бабка, маленька й немічна, так переконливо тупотіла невеличкою ногою, так грізно вимахувала крихітними кулачками, що дід подумав про того нечему, на якого впаде бабин гнів. "Гаряча в мене стара,— пишався дід,— кому хочеш страху нажене!.." І він щиро не пам’ятав на ту хвилину, як удвох із грізною дружиною залишились одного разу без обіду, бо шкода було позбавляти життя коропа, який плавав у них у відрі...

Їхня кімната була за тимчасової окупації гітлерівцями міста підпільною явкою. Нею користувалося двоє важливих радянських людей, обоє мали ключі від кімнати, несподівано приходили, часом приводили з собою одного-двох, раптово зникали, мало й пошепки розмовляли, лишали старому доручення, старій — паспорти й посвідчення, які ховала в швацькій машині, цілували бабі руку, обов’язково щоразу казали : "Нічого, мамо, наше діло справедливе — все одно фашистів знищимо! І прийдемо до вас, і перевеземо до гарної квартири, і ви в нас будете повік за матір!.."

Ніхто не відав їхніх справжніх імен. Один був "Іван Іванович", другий — "Мисливець". Старі господарі знали одне: ніякі тортури не повинні були примусити їх хоч би словом прохопитися про постояльців. Радянський світ, два роки перед війною прийшовши на західні українські землі, володів серцями й надихав на геройства. Донька старих Стефа після однієї розмови з "Іваном Івановичем" заявила батькові й матері, що й себе офірує на боротьбу. Вона перебралася на мешкання до подруги, щоб зберегти законспіровану квартиру.

— Я переконаний,— сказав дід — і евентуально не здивуюся, коли наш "Іван Іванович" та раптом зайде до нас, поздоровить з перемогою!

— У "Мисливця" теж є ключ од кімнати. Може, й він завітає подивитися на нас, а ми на нього... Подумати тільки, що всі чорні дні позаду, нікому не треба ховатися... І наша Стефа могла б жити...

Дід і сьогодні ще не наважувався розповісти дружині про долю їхнього "Мисливця". Вже через три місяці після знайомства дід побачив його коло огорожі міського цвинтаря застреленого. Коло нього стояв поліцай, і висіло оголошення з вимогою до населення назвати партизанове ім’я. Дід не пам’ятав, як він дійшов тоді додому. Коли до них з’явився "Іван Іванович", старий довго вибирав хвилину, щоб розповісти про нещастя не при бабі. "Я знаю,— одповів "Іван Іванович",— мали обох нас захопити. В боротьбі всіляко буває..."

— Безумовно,— зауважив дружині дід,— я саме й маю їх обох на увазі: "Мисливця" й "Івана Івановича". Безперечно, зайдуть обоє і раптом виявиться, що "Іван Іванович" насправді й не Іван зовсім, а Петро, і "Мисливець" зроду не бачив дикої качки. А що трохи забарилися, то, певно, з поважних-таки причин. От побачиш, що з поважних!.. Ще ж і Гітлера не добито...

— І наша Стефа могла б жити,— повторила потихеньку баба, повторила тоді, коли дід уже думав, що одвів її думку на бічну стежку.

Дід зітхнув. На жаль, тут не було ніяких сумнівів: донька не повернеться. Вона загинула в гестапо, батьки одержали її останнього листа. Бідна дівчина. Жодного слова про себе. Все про них. Як житимуть, та хто догляне, та щоб не смутилися, не журилися, бо смерть її радісна, вона стверджує радянське життя. І цілує ненині ручки і дєдьову сивеньку бороду, і просить пам’ятати-пам’ятати... "Дєдьо й неньо,— закінчувала Стефа,— так хочеться жити! Живіть за мене. Привітайте нашу радянську зорю, коли скінчиться оця чорна ніч. Лесь мене зрадив, нащо я йому повірила?.."

— В останній вечір,— розповідала батькам згодом Стефчина подруга,— перед тим, як рушити в небезпечну дорогу на Полісся, з якої й не повернулася, Стефа виплакалась на грудях у подруги й сказала, що робить дурницю, беручи з собою Леся. А з другого боку, може, це було її жіноче упередження проти хлопця, не можна ж на цьому базуватися... Усе, здається, перевірила, документи в порядку, характеристика. І

тільки всередині щось уперто заперечувало, нізащо не хотіло погодитись...

Хто він був за оден — ніхто не знав, крім Стефи. Потім, звичайно, всі зрозуміли, чому Стефа тримала його осторонь,— вона хотіла, щоб зло, яке вона передчувала, впало на неї саму, коли вже судилося таке нещастя. Знали, що він був молодий, ім’я — Лесь, і зникнув разом із Стефою.

— Бідна наша донечка,— мовила стара,— лежиш ти у безвісній могилі, і ми не знаємо, де твоє тіло... Як вона мріяла зустрітися з "Іваном Івановичем"!

У двері хтось постукав. Старі здригнулися й заніміли, боячись запитати одне в одного, чи не причулося їм. Дід через силу підвівся з колін, устав на рівні, напруженим голосом гукнув: "Можна!" Знову тривала пауза, якими так заповнено казки і після яких щось обов’язково трапляється. "Можна!" — повторив дід.

Двері помалу відчинилися, до кімнати зайшла молода людина — висока, чорнява, з колодочкою орденських стрічок над кишенею нового піджака. Це був не "Іван Іванович". Це був хтось чужий. Його погляд миттю оббіг кімнату, звично зважив кожну деталь обстановки, зупинився на обох старих, заспокоївся, навіть став усміхнений. А дідові й бабі здалося, що їх професійно обшукали досвідчені руки.

— Вечір добрий,— сказав гість,— можна сісти?

Він, не чекаючи дозволу, важко сів у крісло, яке стояло окремо в кутку кімнати. Старі йойкнули — там полюбляла сидіти їхня Стефа, ніхто після її смерті до крісла не торкався, вони шанували її пам’ять.

— Дозвольте,— не своїм голосом вимовив дід,— туди не можна сідати!

Гість поторгав крісло, обдивився ніжки:

— Не турбуйтеся, витримає. Воно ще міцне.

У старої нахабство гостя відібрало мову, вона тільки мовчки показувала йому на інший стілець.

— Які дурниці,— сказала молода людина,— ми, підпільники, не на таких стільцях сиділи, і нічого, не провалювались.

Дід і баба мовчали. Дід стояв біля дверей, баба сиділа перед залізною пічечкою, в якій не знати вже що й поробляла каша. Гість умостився в кріслі, витяг цигарку, повагом запалив її, посидів хвилину мовчки, виповнюючи кімнату димом. Дід закашлявся, баба стала одмахуватись од диму, як од мух.

— Пардон,— сказав молодий,— можна відчинити кватирку...

Але сам не зробив і руху, щоб це виконати. Дід відчинив кватирку. Старим здалося, що їхня кімната якимись невідомими шляхами перенеслася до фашистської окупації, а вони мають суворо відповідати за злочинну організацію підпільної явки. Дід відчув холодок уздовж спини,— такий знайомий за гітлерівських часів. Він став мимоволі згадувати, чи все в кімнаті прибрано і поховано після останніх одвідин "Івана Івановича".

— Так, так,— пахкав димом гість,— ніколи б не подумав, що у вас могла бути явочна квартира. На всіх сказав би, тільки не на вас. Пам’ятаю, німці геть казилися, розшукуючи якогось "Івана Івановича", а він осьдечки ховався,— у вас, правда?

Старі мовчали.

— Вік живи, вік учись. Роки окупації таких людей залучили до підпільного опору, що тільки ну. Явочна квартира! Та ви ж могли за німців капіталістами стати, мої старенькі! Варто було вам тільки натякнути комусь. А ви підставляли свідомо голови під ніж.

— Пробачте,— сказав дід,— ми досі не знаємо, чого вам треба.

— Мені? — здивувався гість.— Ніц, мої панове! Я сьогодні бачив вас на реєстрації. Мусимо познайомитися хоч сьогодні, коли в підпіллі не стикалися...

— Як вас на ім’я? — втрутилася до розмови стара, сама не знаючи, нащо це їй. Може, їй хотілося відвернути увагу гостя від діда на себе?

— Василь,— не дивуючись, відповів гість,— але в підпіллі я був Лесь...

Старі здригнулися від несподіванки, баба схопилася за серце, дід уп’явся з усієї сили в спинку стільця, щоб не загубити рівноваги. Як жорстоко порядкує доля, посадовивши на доччине крісло людину й назвавши її Лесем! Ну, звичайно, це не той Лесь, це тільки безглуздий збіг обставин. Треба одразу розвіяти, спитати, з’ясувати. Батько й мати раптом відчули в кімнаті присутність доньки, вона вимагала від них спокою й витримки.

— Прошу вас уклінно,— сказав м’яко дід,— розкажіть нам що-небудь...

— Гаразд,— озвався гість, запалюючи другу цигарку й дмухаючи на старих димом,— я був у бойовій групі, яка нищила гітлерівських посіпак. Отож. Може, чули, лежав один забитий під міським цвинтарем?

— Евентуально, чув про цей випадок,— прошепотів дід, стримуючи в собі розпач і ридання. Так от кого він мав у себе в хаті! Бідний "Мисливець"...

— Були ще справи,— продовжував молодий,— коли я знешкодив одну негідницю, яка, втершися до підпілля, видавала наших...

— Ви її вбили також?

— Її ліквідувало гестапо. Так би мовити, свої свою не пізнали. А нам цього й треба. Ім’я у неї, пам’ятаю, було якесь зовсім не арійське — Броня...

— Броня?! — пошепки вимовив дід.

— Атож, Броня. Вам знайоме це ім’я?

— Ні,— твердо відповіла мати загиблої Стефи, відомої в підпіллі як "Броня".

— От і добре,— зазначив Лесь,— воно було, безумовно, не справжнє. Справжнє вона відмовилась назвати.

Старі довго мовчали, прибиті й понімілі, гість терпляче чекав.

— Дозвольте вас затримати? —почав старий, відчувши, що мовчанка затяглася.

— Тільки коротенько,— посміхнувся гість,— оце допалю цигарку та й піду, хочу не спізнитися до кіно. Завітаю ще раз, я не знав, що ви такі безпомічні...

Дід пройшовся по кімнаті — він завжди так робив, коли хвилювався й хотів відновити нормальний кровообіг. Портрет Стефи висів на стіні за спиною Леся, брови її були насуплені, вона чекала батькового двобою з ворогом. Старий осідлав носа старенькими окулярами, щоб краще бачити вираз обличчя,— ні, не вбивці, а доньки,— й голосом рішучого наказу кинув:

— Огляньтеся й подивіться на портрет на стіні!

Лесь оглянувся й встиг стримати вигук подиву.

Повів очима на старих. Обличчя його стало жорстоке й нахабне.

— Не знаю,— процідив він,— мабуть, ваша родичка?

— Тільки не здумайте брехати,— закричала мати,— хіба це не ота сама "Броня", яку ви вбили?!

Дід, відгороджений від Леся столом і пічечкою, ступив крок назад до дверей, заклав руку за спину, хутко повернув у замку ключ, витяг його і жбурнув у відчинену кватирку. Важкий ключ уже вилітав на вулицю без шкоди, та вітер попхнув кватирку йому назустріч. На пішохід брязнули скалки розбитої шибки. Дід, опанований раптовою думкою, схопив з етажерки поруч важкий словник, кинув теж у вікно, слухав, як слідом за вереском битого скла на вулиці знявся гомін. Лесь кинувся до дверей, вдарився всім тілом, але двері були дубові й міцні. Донька на портреті посміхнулася, це встиг помітити старий за мить до того, як Лесева рука відштовхнула його в кут і він упав на підлогу.

— Ключ,— зашипів Лесь,— швидше ключ, повинен бути ще один ключ!

Стара сиділа на ослінчику біля пічки й не ворушилася, затуливши рот обома руками. Дід через силу звівся на ноги, мовчки стояв, дивлячись негідникові просто в обличчя.

— Ні, молодий чоловіче,— сказав він,— ні! Ви звідси не вийдете!..

Його знову було пожбурено на підлогу, й Лесь топтався зверху. Потім нахилився до діда й дав роботу кулакам, вимагаючи ключа. Стара мовчки схопила тоді кочергу, яка лежала поруч, і, не заплющуючи очей, махнула нею щосили, ударила Леся по голові. Вперше в житті у неї знялася рука на живу істоту. Лесь тицьнувся обличчям просто в діда й затих. Стара стягла зі столу рушника й міцно скрутила ним катові руки. Потім зіпхнула його з безтямного діда й дідовим поясом скрутила ще й ноги. Лесь прийшов до пам’яті, став борсатися, щоб звільнитися. Не звертаючи на нього уваги, стара підвела діда з підлоги, посадила на ліжко, дала напитися, витерла закривавлене обличчя. Донька на портреті виразно посміхалася, коли старий на неї поглянув з-під запухлих повік.

— Розв’яжіть мене,— голосно наказав Лесь,— це вам так не минеться!

Дід устав з ліжка і, спираючись на стіл і стільці, добрів до зв’язаного, зупинився над ним.

— Так от ви які, панове вбивці,— помалу вимовив старий. Бабі здалося, що він марить. Про всяк випадок вона підійшла до нього й міцно обняла за талію. Так вони стояли над поверженим зрадником і вбивцею,— двоє посиротілих батьків у великому сумі й гніві.

— І отак ви хочете пролізти до лав чесних людей.— Заговорив дід голосно й твердо,— хочете обдурити нас, приховати чорне минуле, стати з нами поруч?! Навіщо це вам? Невже ми повіримо, що ви бажаєте виправитись! Ні, вбивця нашої доньки, ви хочете сховатися серед нас!

Щоб слушної для вас хвилини встромити ніж нам у спину... Не вийде!.. Панове націоналісти, гиньте разом з Гітлером!

Серед глибокої тиші кімнати почувся з коридора шерхіт ключа, якого обережно вставлювано до замкового отвору в дверях. Ключ повернувся, двері прочинилися, на порозі став,— так, це був сам "Іван Іванович" із великим пакунком у руці.

— Вирішив востаннє скористатися з ключа. Здрастуйте, вільні громадяни. Довгенько мене не було в місті, через те із запізненням. Підходжу, а тут саме вікна б’ють. Думаю, треба поспішати — хтось громить мою явку!.. От, мамо, хіба не казав я вам, що наше діло справедливе, прогнали окупанта, приніс гостинців на радощах! Знаю, знаю, не кажіть нічого, все знаю про Стефу... Бачу, ви без мене не марнували часу. Зараз по нього прийдуть і заберуть.

"Іван Іванович" міцно обняв діда, а в старої поцілував, як завжди, руку. І все було, як у казці...